

КОНФЛІКТ І ЗАКОН

Є. БУРЛАЙ
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

*Серед інших справ неможливо знайти більш важливої,
ніж влада законів, що розподіляє у порядку божественні
та людські справи та виганяє будь-яку несправедливість.*

Юстиніан

*Не бути підкореним жодному закону означає бути
позбавленим найбільш рятівного захисту, адже закони
мають захищати нас не тільки від інших, а й від самих себе.*

Г. Гейне

Вступ

З точки зору послідовного юриста, традиційно вихованого здебільшого на засадах правового позитивізму (згідно з яким, зокрема, первинним у механізмі правового регулювання є встановлені в належному порядку і чинні на цей час правові норми), стаття про співвідношення конфлікту і закону в серії статей про конфлікт і право¹ мала би бути першою. Адже законом встановлюються або

¹ Ця робота є четвертою у циклі статей, об'єднаних темою співвідношення явищ соціального конфлікту (конфліктності) і права, опублікованих у журналі «Філософія права і загальна теорія права». Перші три були відповідно присвячені загальним підходам до проблем співвідношення конфлікту і права в цілому (див.: *Бурлай Є. Конфлікт і право / Є. Бурлай // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 215–233*), конфлікту і договору як найбільш елементарної правової форми, що символізує явище сформованої суб'єктності (див.: *Бурлай Є. Конфлікт і договір / Є. Бурлай // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 288–303*), конфлікту і суду як природного механізму розв'язання конфлікту за умов, коли його сторони неспроможні зробити це самостійно і ризикують довести конфліктне протистояння до гранично небезпечного рівня (див.: *Бурлай Є. Конфлікт і суд / Є. Бурлай // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 268–292*).

стверджуються чітко визначені правила поведінки, спрямовані саме на впорядкування суспільних відносин на основі конкретних соціальних інтересів, підтримувані й забезпечені державою як всеохоплюючою організацією влади; він є інструментом у руках держави для реалізації конкретних політичних цілей і стабілізації соціальних процесів, тобто інструментом локалізації, обмеження протиріч і суперечок, які постійно присутні і завжди мають відповідний потенціал розвитку у відповідних територіальних суспільствах. Як відомо, закон є актом загального значення, обов'язковим для невизначеної кількості осіб, що потрапляють у сферу його дії; технологічно він є, інакше кажучи, засобом стандартизації масової людської поведінки, засобом досягнення стану речей, коли різні суб'єкти за однакових обставин діють однаково, передбачувано і очікувано. Це передумова соціальної впорядкованості в тому вигляді, у якому її уявляє собі влада, тому за логікою закон має сприйматися як *перший* правовий засіб протидії будь-яким соціальним конфліктам (якщо вважати останні постійним і необхідним об'єктом опікування з боку влади).

Дійсно, закон є незамінним антиконфліктним¹ формально-правовим чинником, хоча, на тверде переконання автора, не первинним, а, навпаки, завершальним. Адже в основі закону як елементу механізму правового регулювання лежить розвинута здатність людини і людських суспільств (в особі їх культурних і політичних еліт) фіксувати, аналізувати, узагальнювати інформацію про об'єктивний світ (соціальний), прогнозувати розвиток подій у ньому, ставити конкретні цілі й організувати їх досягнення, у тому числі через контроль і примус. Як засіб регулювання, що реалізується через метод абстрактного моделювання людської поведінки, необхідної або бажаної за конкретних умов, закон у будь-якому випадку має спиратися на відповідну конкретику як предмет узагальнення і абстрагування. Такою конкретикою для законодавця, хто б ним не був, служать насамперед реальні правові стосунки на атомарному рівні, тобто на рівні конкретних суб'єктів, що небезпечно конфліктують між собою, прагнучи при цьому захиститися від негативних наслідків власного протистояння або запобігти їм; результатом такого прагнення є створення або через власні домовленості, або (якщо це не вдається) через участь авторитетного владного суб'єкта механізмів *обопільно зобов'язаної поведінки*, якої (за їх власною згодою або за зовнішнім вольовим рішенням) *не можна не здійснити* під ризиком негативних для порушника наслідків. Це означає, що механізму закону передують у логіці й історії механізми договору і судового рішення з розгляду конкретного спору (як специфічно правового виразу того самого конфлікту). Однак слід погодитися з тим, що у справі системного обмеження соціальної конфліктності (конфліктності в рамках соціального цілого) закону належить особлива, специфічна, до певної міри — суперечлива, роль, яка потребує відповідного висвітлення.

¹ Висловлене судження не є беззастережним. Через те, що закон має не стільки об'єктивну (конкретна сфера суспільних стосунків), скільки суб'єктивну (відтворює і підтримує одні соціальні інтереси ціною стримування інших) природу, він подекуди не тільки не обмежує соціальну конфліктність у конкретній сфері, а й провокує і посилює її зростання. У другій частині статті про це буде зазначено окремо.

До сказаного слід додати, що механізм впорядкування поведінки багатьох суб'єктів через її стандартизацію діє не тільки у галузі права. Йдеться про універсальний механізм налагодження та здійснення масової поведінки в людських соціумах у всіх сферах їх життєдіяльності (економічній, політичній, релігійній, естетичній, моральній тощо). Центральне місце у ньому посідає інститут соціальної норми. «Норма» у контексті проблеми, що розглядається, — безумовно, ключове, змістоутворююче поняття, тому висвітленню *закону як способу виголошення і фіксації правових норм і як нормативного чинника обмеження суспільної конфліктності* повинна передувати згадка про явище норми, а отже, про явище соціальної регуляції, оскільки поза останньою соціальна норма в принципі не існує, а суть регулювання і полягає в обмеженні соціальної конфліктності (в її, наскільки це можливо, усуненні та попередженні). Навіть лаконічна згадка про усі зазначені аспекти проблеми обертається значним за обсягом текстом, тому для зручності сприйняття читачем складного специфічного матеріалу статтю розбито на дві частини з поданням їх у різних номерах журналу.

Отже, *метою* цієї статті є аналіз закону як елементу правового життя і як специфічного чинника обмеження конфліктності в людському суспільстві; концептуальною основою цього аналізу виступатиме загальносоціологічне розуміння явищ норми і соціальної регуляції в конфліктологічному аспекті. Висвітленню останнього присвячено першу частину статті, презентовану в цьому номері журналу.

Соціальне регулювання

У найбільш елементарному розумінні поняття «соціальне регулювання» (від лат. *regulatio* — регулювання, регуляція) означає *впорядкування стану існування та функціонування певного соціального об'єкта чи здійснення певного соціального процесу*. Для більш конкретного бачення цього явища потрібно брати до уваги особливості соціальних об'єктів¹ (власне, соціумів, соціальних груп, організацій тощо, за висловом французького соціолога А. Мендра — «обмежених суспільств»), у зв'язку з функціонуванням яких переважно і постає проблема регулювання. Практично всі ці об'єкти можна (і необхідно) аналізувати щонайменше у двох аспектах. *По-перше*, в аспекті *структурно-функціональному* (структурно-технологічному), розглядаючи їх як сукупність елементів, що злагоджено функціонують і являють собою певну цілісність (наприклад, *вищий навчальний заклад* із такими необхідними складовими, як групи студентів, групи викладачів, розбитих по факультетах і кафедрах, допоміжні підрозділи, такі як лабораторії, бібліотеки тощо, керівництво у вигляді ректорату, деканатів та ін.; *армія* як єдність командних та збройних підрозділів, ієрархічно розподілених по родах військ плюс спеціалізовані структури забезпечення; *сільська, селищна або інша територіальна громада* у єдності найрізноманітніших відно-

¹ Регулювання є універсальним явищем, яке стосується не тільки соціальних, а й природних об'єктів. Однак з огляду на те, що генеральним предметом аналізу в циклі статей про конфлікт і право є, в кінцевому підсумку, правове регулювання як різновид регулювання соціального, у них робиться акцент на функціонування саме соціальних об'єктів, якими зрештою виступають людські індивіди та їх спільноти різних типів.

син між її членами — родинних, владних, виробничих, майнових, культурних та ін.). Кількість прикладів можна легко збільшити, але в будь-якому випадку йдеться про цілісні системні об'єкти з певними параметричними функціональними характеристиками. *По-друге*, в аспекті *соціально-психологічному*: соціальні системи чи технології функціонують через процес людської поведінки, через свідомо-вольову людську діяльність, і структурно-функціональні зміни в них відбуваються саме через зміни в поведінці людей, через те, що вона відповідним чином організовується і спрямовується.

Зазначена двоаспектність має суттєве значення для розуміння явища регулювання. Акцент на структурно-технологічному аспекті зумовлює його бачення як *процесу зміни взаємозв'язків елементів у соціальних об'єктах, спрямований на їх збереження і досягнення оптимального функціонування* [1, с. 21]. У цьому сенсі йдеться про поняття універсального значення, яке стосується системних об'єктів як природного, так і соціального походження. Регуляційні процеси здійснюються за умов, коли об'єкт чи процес зазнають змін і не ствердились у певних формах існування, мають більшою чи меншою мірою аморфний, невизначений характер, демонструють дефіцит порядку і є дисфункціональними; ще з більшою інтенсивністю вони здійснюються тоді, коли наявна усталеність, впорядкованість об'єкта порушується, коли його функціонування дестабілізується аж до загрози його деструкції і розпаду. Причини дестабілізації можуть бути як внутрішнього, так і зовнішнього походження (так, нестача молоді відповідного віку, що зумовлює дефіцит абітурієнтів і робить проблемним існування вищого навчального закладу, обумовлена демографічною ситуацією і є зовнішнім чинником для нього; невисокий рівень знань і кваліфікації, які вищий навчальний заклад здатний надати студентам, є внутрішнім деструктивним чинником в його діяльності, оскільки може стати причиною падіння його популярності й відтоку молоді, що прагне здобути якісну освіту).

Акцент же на соціально-психологічному аспекті зумовлює розуміння регулювання як *впливу на поведінку людей (індивідуальну або колективну) в рамках відповідного соціального об'єкта або процесу, в результаті якого вона набуває необхідної спрямованості, визначеності та усталеності у певних формах*. Оскільки буття соціальних об'єктів є діалектичним з огляду на те, що воно є людською активністю в рамках *конкретних* індивідуальних зв'язків і одночасно *загальним*, інтегративним процесом у рамках цілісної структури, що відбувається незалежно від персоналій, регулювання здійснюється як через владнання окремих суперечливих ситуацій міжіндивідуального значення, так і через ствердження наявних або запровадження нових стандартизованих форм поведінки суб'єктів у випадках здійснення ними подібної діяльності за подібних умов. Налагодження в соціумі алгоритмів людської поведінки, що мають наслідком стабільність і ритмічність його функціонування і одночасно — відносний психологічний спокій, ненапружене існування людей як індивідів, означає, що існування соціального цілого необхідною мірою урегульоване. «Необхідною мірою» — важливе застереження, оскільки на сто відсотків урегульованість неможлива; елементи неупорядкованості завжди присутні у будь-якій соціальній структурі в силу її постійних змін і оновлень з причин ендогенного чи екзогенного походження, тому регулятивний процес є безперервним і повсюдним.

Його ціннісний ефект для окремої людини (поряд з ефектом системного впорядкування соціального цілого) має принципове значення: остання уникає значної психологічної напруженості, маючи необхідну визначеність в оточуючих обставинах та міжсуб'єктних відносинах, позбавляється зайвого ризику, почувається безпечно і спокійно; значною мірою згадане є цінністю навіть для тих, хто від природи і за темпераментом схильний до новацій та авантюр.

Основних *функцій* соціального регулювання, таким чином, — дві: досягнення оптимальних форм існування і функціонування соціальних об'єктів і стабілізація цього існування через забезпечення конкретної спрямованості, регулярності, ритмічності поведінки людей, охоплених їх структурою. Останнє до певної міри наближає ситуацію в соціумах до ситуації в природних системах, буття яких ритмізоване споконвічно.

Класифікувати форми соціального регулювання в найпершому наближенні можна за різними підставами, наприклад, *за мірою складності елементної структури та відповідно соціального рівня об'єкта*; звідси — регулювання *на мікрорівні* (мала група, мале підприємство), *на мезорівні* (велике підприємство, значна установа або організація, соціосистема на рівні села, селища, невеликого міста); *на макрорівні* (великі політичні, релігійні, етнічні групи, суб'єкти господарювання, що визначають стан національної економічної системи, громади на рівні значних територій і полісів); *на мега(або гео)рівні* (транснаціональні корпорації, держави, наддержавні утворення). За ознакою цілеспрямованості розрізняють регулювання *спонтанне* (саморегулювання) і *цільове* (управління). Саморегулювання як стихійний, адаптивний процес часто спостерігається в об'єктах при аналізі структурно-технологічного аспекту змін, що в них відбуваються. Характерний приклад — людський організм у стані хвороби. Зазнавши негативного впливу або деструкції, він перекомбінує наявний життєвий ресурс, зменшує енергоспоживання, обмежує асимілятивні процеси, мінімізує непосильні зв'язки з навколишнім середовищем тощо; цих саморегулятивних реакцій може виявитися достатньо для подолання хворобливого стану навіть поза цільовим лікарським втручанням. Інший приклад, вже із суто соціальної практики, — гасіння дестабілізуючих тенденцій у колективному житті через конформістські реакції людей. Дійсно, більшість людей, що є членами усталеного колективу, несхильні до загострення внутрішніх відносин у рамках колективної структури, навіть якщо не все в цих відносинах їх влаштовує (що найчастіше й відбувається). Ціною певних поступок власними зручностями вони набувають бажаного спокою індивідуального існування, що відповідно сприяє й стабілізації відносин у колективі як цілому; тому конформіст, будучи реальним або потенційним об'єктом критики за ймовірну безпринципність поведінки, є, з іншого боку, необхідним елементом врівноваженого внутрішньогрупового життя. Що ж до *цільового* регулювання (управління), то під ним маються на увазі цілеспрямовані зміни у соціальному об'єкті, які досягаються через *вплив на поведінку соціальних суб'єктів шляхом визначення мети їх діяльності та використання різних засобів її досягнення*. Передумовами ефективного цільового регулювання є розуміння об'єктивних закономірностей функціонування об'єкта, чітке знання поточної ситуації, в якій він перебуває, наявність достатніх важелів впливу на людську поведінку в його рамках, чітке уявлення про мету, якої

потрібно досягти (здатність до критично необхідного адекватного прогнозу). Розрізняється також регулювання *формальне* (здійснюване через публічно позначені процедури структурами влади, що презентують соціальну систему в навколишньому середовищі), та *неформальне* (неофіційне, негласне).

Соціальні норми

У контексті основної теми цієї статті особливе значення має, однак, класифікація форм регулювання з точки зору *обсягу та методів регулятивного впливу*.

Класифікація *за обсягом* виходить із того очевидного вже згаданого факту, що регулювання, з одного боку, може стосуватися одиначної *ситуації, окремого випадку невпорядкованості через напругу в міжсуб'єктних стосунках; тоді йдеться про так зване казуальне регулювання, тобто регулювання індивідуальної спрямованості, в рамках і для окремого випадку, казусу*. З другого боку, воно може стосуватися *ситуацій безладу, що мають передумови для систематичного виникнення і повторення, є значущими для невизначеної в часі й просторі кількості людей і тому обумовлюють характер існування соціуму, що охоплює цих людей рамками своєї структури*. Регулювання останнього типу технологічно можливе тільки через форми поведінки, які мають реалізовувати не лише конкретні суб'єкти в рамках їх персональної взаємодії, а кожен задіяний у процесі функціонування об'єкта і охоплений його структурою; саме ці форми визначають прийнятні ритм і спрямованість у взаємовідносинах людей і є чинником впорядкованого існування об'єкта як цілого. Відтак, вони є *проявом соціальної необхідності* і, будучи осмисленими як такі, виявляють притаманну їм рису *більшого чи меншого рівня обов'язковості щодо їх здійснення*. Як об'єктивний фактор порядку вони обмежують простір для суб'єктивного вибору — дотримуватись їх чи ні.

Згадка про чинник обов'язковості, що народжується з потреби соціуму в системній поведінці його учасників, яка його зміцнює і впорядковує, є одночасно згадкою й про один із непересічних *методів соціального регулювання*. У принципі говорити про *методи регулювання* як процесу, що обмежує рівень соціальної ентропії і оптимізує функціонування соціальних об'єктів, можна лише в контексті аналізу впливу на поведінку людей з метою спрямувати її у відповідне русло і надати їй конкретної якості («метод» — це взагалі поняття для позначення можливостей позитивної діяльності, що має на меті досягнення певного результату). На озброєнні тих, хто здійснює цільову складову соціального регулювання (просто кажучи — управляє людьми), віддавна існує набір методів спрямування людської поведінки в бажаному напрямі та її стабілізації (інформування, навчання, призвичаєння, організація, стимулювання тощо). Щойно згаданий *метод обмеження надмірної варіативності поведінки* (аж до повного позбавлення вибору і змушення людей діяти в єдино можливий спосіб) має специфічний механізм здійснення — *зобов'язання до необхідних дій і контроль його виконання*; форми поведінки, за якими визнається зобов'язуюче значення і процес здійснення яких в той чи інший спосіб контролюється, виступають його центральним елементом.

Саме ці форми поведінки людей в соціумі, які є необхідними за конкретних умов, які в силу цього визнаються обов'язковими і невизначену кількість разів

повторюються у часі й просторі, стабілізуючи його буття, є соціальними нормами, а здійснюване через них регулювання — нормативним¹.

Поняття «соціальна норма» — одне з найбільш поширених у сучасній соціальній філософії, теоретичній соціології і соціальній психології; жодна з розгорнутих теорій, що пояснюють закономірності функціонування людських суспільств та здійснення людської поведінки, не обходяться без нього або його аналогів; дехто з авторитетних соціологів безспідставно вважає концепцію норми «центральною в соціології» [2, с. 313]. З огляду на значення цього поняття в контексті запропонованого дискурсу уявляється необхідним зазначити про окремі аспекти його розуміння, на які дослідниками (зокрема — правознавцями) не завжди звертається належна увага.

Вище зазначено, що нормативне регулювання впорядковує і стабілізує масову поведінку людей через її стандартизацію і тиражування, що й дозволяє здійснити механізм соціальної норми. Ефективне впорядкування при цьому навряд чи було б можливим, якби норми являли собою просто сконструйовані схеми, що втілюються в практичну поведінку безвідносно до того, як вони співвідносяться з дійсністю. Ефективне впорядкування відбувається передусім тому, що самі відносини, що впорядковуються, через спроби і помилки їх учасників підказують способи дій, які за наявних умов виявляються реально результативними, а отже, сприймаються як необхідні, насамперед тими, хто їх практикує. Потребує врахування й те, що природа усього нормального — статистична; «нормальним» («нормою») є те, що є більш функціональним, а тому — більш поширеним у соціальній практиці². Отже, суттєвою рисою соціальної норми як регулятора є її вкоріненість у реальність, у буття людей, те, що *вона сама є реальністю* і має бути пізнана як така. Реальні норми не вигадуються, вони відшукуються в дійсності, а відповідні нормативні формулювання абстрагуються з неї. Оскільки ж норма претендує на оптимальність у можливих діях суб'єктів, їй природно виявляються притаманними якості *еталону, взірця*, того, до чого суб'єктам необхідно прагнути, відмовляючись від інших подібно спрямованих поведінкових форм. У моменті *об'єктивної необхідності* в її реалізації коріниться (має корінитися) *суб'єктивна вимога* дотримання передбаченого

¹ Поняття «нормативне регулювання» містить у собі логічну похибку, якщо вважати його похідним від поняття «норма», оскільки крім останнього існує ще й поняття «норматив». Згадані поняття не є тотожними ні за семантикою, ні за соціальним змістом. Поняття «норматив» традиційно означає певний кількісний показник, який має бути реалізований або досягнутий як параметрична технологічна вимога у певному процесі (часто — виробничому). Поняття «норма» є складнішим і багатшим за значенням. Однак поняттям «нормативне регулювання» вже традиційно в різних соціальних науках на вітчизняних теренах позначається регулювання, здійснюване через соціальні норми. У подальшому викладі в рамках цього тексту і презентованого тематичного циклу робіт про конфлікт і право в цілому я (до певної міри вимушено) буду дотримуватися цієї традиції.

² Цей висновок не є беззастережним з огляду на діалектичний цикл буття норми. Норми не вічні, як і усе у цьому світі, вони проходять шлях зародження, розвитку, зрілості, занепаду, зникнення залежно від історичних змін тих об'єктивних обставин, що породили їх до життя. У період розвитку і зрілості (коли можна з певністю говорити про діючу, результативну норму) вона дійсно являє собою поширену, багатократно повторювану форму поведінки. На стадіях зародження, занепаду і зникнення кількісні характеристики норми інші.

нормою порядку дій; осмислена дійсна потреба в цих діях перетворює її на *правило належної поведінки*. Норма, таким чином, зобов'язує, примушує людину до певних дій не тому, що її оголосили такою, а в силу її об'єктивних корисних властивостей (принаймні так повинно бути)¹. У практиці соціального регулювання згаданий об'єктивний момент через різні причини нерідко до уваги не береться, і нормою оголошується те, що суб'єктивно вважається за потрібне.

З огляду на зазначену суперечність явища норми виявляється нелегким і визначити відповідне поняття. Найчастіше представники соціальних і гуманітарних наук (на відміну від представників наук природознавчих і технічних) визначають норму як *правило належної поведінки*, як припис, вимогу, суб'єктивно встановлену з конкретною метою². Із зрозумілих причин такий підхід характерний насамперед для правознавців³. Усе ж, як уявляється, за усіх застережень у змісті цього поняття першість має належати об'єктивному аспекту, згідно з яким норма — це реальна поведінкова форма, яка потребує ствердження у соціальній практиці і яка тому позиціонується як зразок для кожного, хто опинився у відповідних умовах. Значення ж норми як виголошеного стандарту, моделі бажаної, приписаної поведінки є вторинним; воно і втілюється в понятті «правило». Обсяг і зміст понять «норма» і «правило» не збігаються не тільки генетично, а й структурно (за деякими позиціями норма може передбачати наявність декількох правил).

Згадане є *методологічним* моментом, що має суттєве епістемологічне і практичне значення. В *епістемології* воно змушує того, хто досліджує процес регулювання і нормотворення (правознавця у тому числі), необхідною мірою зважати на його суперечливу природу і уникати спрощених висновків⁴. У *прак-*

¹ Про згадану діалектику поняття «соціальна норма» див. у ґрунтовному, комплексному дослідженні природи, функцій і механізму дії соціальних норм, здійсненому Б. Урванцевим [3].

² «Норму можна розглядати як припис, або ж як правило, тобто як певний тип пропозиції, характерний тим, що його можна трансформувати у речення, що вводиться через вираз «слід», «належить». Щодо цього припис, чи нормативність, протиставляються опису чи констатації фактів» [4, с. 55].

³ Подібна методологія норморозуміння в юриспруденції є настільки вкоріненою, що призвела свого часу до виникнення спеціалізованої концепції *нормативізму*, доктрини, розробленої видатним кантіанцем сучасності австрійським філософом права Г. Кельзенем. Згідно з цією концепцією поняття «норма» передбачає, що щось *має бути або відбуватися* і особливо – що людина *має діяти (поводитись)* певним чином; «норма» є сенсом акта, який приписує або дозволяє, особливо ж – уповноважує на певну поведінку. При цьому судження «щось є», яке описує факт буття, істотно відрізняється від судження «щось має бути», яке описує норму [5, с. 10, 12, 13]. Соціальний порядок Г. Кельзен розумів не як фактичний стан впорядкованості людської поведінки і суспільних відносин, а як «нормативний порядок, що регулює людську поведінку, яка безпосередньо або опосередковано стосується інших людей»; «з психологічно-соціологічної точки зору функція будь-якого соціального порядку полягає у тому, щоб досягти певної поведінки людей, підпорядкованої цьому порядку» [5, с. 38]. Таким чином, не тільки власне норма як судження про належне, а й визначений нею порядок є сферою належного і має реалізуватися в актах фактичної поведінки (див. про це також [6, с. 13, 36 і наст.]).

⁴ Визначення об'єктивного аспекту норм (особливо загального значення) є справою надзвичайно складною, воно охоплює не тільки точний висновок про реальну соціальну

тичному ж плані воно, по-перше, зобов'язує будь-якого суб'єкта позитивної нормотворчості (зокрема, у правовій сфері) шукати об'єктивну основу того, що виголошується як обов'язкове до виконання; по-друге, віддавати належне джерелам права, пов'язаним не стільки з моделюванням, скільки з фіксацією елементів дійсності в правовому регулюванні (звичай, прецедент, договір); по-третє, не поспішати із зміною правил, що фіксують працюючі і відносно результативні норми, на правила, ефективність яких є тільки розрахунковою чи просто припущеною; по-четверте, практикувати, наскільки це можливо, експериментальне нормовстановлення. До цього можна додати, що і в теоретичній юриспруденції, цілком шануючи наявні наукові традиції (ту ж концепцію нормативізму, яка в її першоджерелах здатна надати неупередженому досліднику просто естетичну насолоду, не говорячи вже про її практичну значущість), норму все ж можна розуміти по-різному¹. Власне, вона й розуміється по-різному, що легко доводять, зокрема, періодичні дискусії щодо ієрархії джерел права в тій чи іншій правовій системі, щодо співвідношення позитивно встановлених і природно сформованих норм тощо. Одним із висновків, побудованих на усвідомленні чи відчутті суперечливої природи правової норми, до яких схиляються численні юристи різних часів і народів, є оцінка звичаєво-правових норм як більш міцних

ситуацію, що унормовується (отримання якого є непростим само по собі), а й обґрунтований, фактологічно доведений прогноз її розвитку і змін у майбутньому, у тому числі під дією норм, що встановлюються (формулювання чого є ще більш складним). Осмислення об'єктивної основи соціально-нормативного регулювання практично передбачає мобілізацію усіх наявних у даному суспільстві можливостей соціального пізнання. І навіть при цьому спрощень і викривлень в отриманні базової інформації для формулювання норм (зокрема, правових) при наявному рівні пізнавальних можливостей людства практично неможливо уникнути. Прогностичні розрахунки і гіпотези, що покладаються в основу законопроектів, найчастіше є імовірнісним, а не доведеним на відповідних причинно-наслідкових зв'язках знанням. Більше того, норми деяких процесів у суспільстві піддаються дуже приблизному обрахунку (в силу значної кількості невідомих змінних у відповідних рівняннях), тому ці норми виступають носієм не об'єктивного, а конвенціонального значення (тобто значення, встановленого в результаті гласної або негласної домовленості людей про сприйняття гіпотези як доведеного факту). Згадане, однак, не є аргументом на користь відмови від практики визначення об'єктивної основи норм, що виголошуються позитивно, оскільки в іншому випадку виникає ризик остаточної підміни об'єктивної передумови в нормовстановленні мотивами суб'єктивного порядку. В історії людства, особливо сучасній, часто траплялися і трапляються випадки встановлення загальнообов'язкових правил, що обслуговують конкретний ситуативний кон'юнктурний інтерес і є далекими від вимог об'єктивної реальності; подібна практика є особливо характерною для соціумів із неконтрольованою системою влади.

¹ Свого часу автор цих рядків пропонував розуміти правову норму як «стандарт поведінки та умов її здійснення, який найбільшою мірою відповідає конкретним просторово-часовим умовам, є соціально результативним, визнається як такий соціальним середовищем і наявною системою влади, формалізується і підтримується (захищається) авторитетом і силою останньої» [7, с. 49]. Найголовнішим при такому підході автор вважав уникнення надмірного волюнтаризму в прийнятті рішень, якими великі групи людей, значні соціальні інститути зобов'язуються до конкретної поведінки під загрозою насильницьких санкцій.

і надійних (оскільки норма звичаю є усталеним, вкоріненим у психологію виконавців і контролерів способом поведінки за певних обставин, виправданим практикою, часом і культурною традицією), а норм, що запроваджуються з мотивів суб'єктивної доцільності і спираються в їх реалізації переважно на примус або загрозу примусу — як більш ризикованих і сумнівних (оскільки вони передбачають переважно насильницький спосіб організації поведінки та супроводжуються природним спротивом і передбачуваними порушеннями).

Незалежно від походження, *функціями* соціальних норм є, по-перше, забезпечення однотипності, єдиної спрямованості поведінки багатьох людей за подібних обставин; по-друге, забезпечення відносної незмінності цієї поведінки в часі і просторі; по-третє, забезпечення буття людей на рівні критично необхідного психологічного спокою і визначеності.

Наявність нормативної інфраструктури як чинника та індикатора впорядкованого буття суспільства дає підстави говорити про так звані *соціально-нормативні системи*; під останніми розуміються конкретні соціуми (соціальні групи), в яких сформувався і функціонує відносно сталий комплекс норм різного типу і різної предметної спрямованості (інколи соціологи говорять про «ансамбль норм»), що визначає типізовану поведінку їх учасників у відповідних суспільних відносинах. Наявність такого комплексу об'єктивно зумовлює і пов'язані з ним специфічні функції, що неодмінно виконуються в соціумі. Такими щонайменше є нормовиконання і нормозахист, вони спостерігаються вже в найпростішій, елементарній соціальній групі. У складних системних утвореннях (спільноти, великі корпорації, церкви, держави тощо) до них додаються функції артикуляції (визначення та пояснення нормативних вимог), позитивного нормовстановлення, поточного опрацювання і поширення інформації про норми, організованої підтримки нормативного режиму та ін.

* * *

Таким чином, соціальне регулювання, здійснюване як об'єктивно (саморегулювання), так і суб'єктивно (управління), є відтворенням об'єктивної тенденції світоустрою до порядку, яка корелює його паралельній тенденції до хаосу, безпорядку; проявом останньої є зміни та зриви в існуванні соціальних об'єктів чи процесів, їх постійна нестабільність, неусталеність. У соціальному світі проявом згаданої «тенденції нестабільності» виступає, по-перше, суперечливість соціальних інтересів, яка має місце практично в будь-якому історичному соціумі, по-друге — розлади від природного людського прагнення до новацій, до постійного удосконалення наявних форм буття (що передбачає боротьбу нового із старим), по-третє — розлади у структурі, функціонуванні соціальних систем і відповідно в організації людської поведінки в них у моменти катаклізмів, викликаних причинами природного, техногенного або суто соціального походження. Результуючим показником і симптоматичним зовнішнім виразом цієї тенденції виступає, як можна розуміти, *соціальна конфліктність у конкретних параметрах і типологічних характеристиках*.

Конфліктність і нормогенез

Не маючи змоги викласти деякі позиції теорії соціальних систем і теорії самоорганізації в соціальній сфері з відповідною доказовою аргументацією, ми

змушені постулювати те, що соціальне регулювання і нормування є прямим наслідком практики соціальних конфліктів і конфліктності. Поняття «конфлікт» і «конфліктність» є співвіднесеними і спорідненими з більш абстрактними поняттями «хаос» і «хаотичність», які позначають відсутність у системах достатньої організованості і порядку¹; а із згаданих в інших статтях цього циклу положень теоретичної конфліктології зрозуміло, що і окремих конфлікт, і конфліктність як системний параметр за певних значень виступають дестабілізуючим, дезорганізуючим чинником суспільного життя, що може збільшувати його ентропійні характеристики подекуди до катастрофічних розмірів². Нормоутворення — найбільш природний, об'єктивно необхідний шлях, через який здійснюється соціальне регулювання як спосіб обмеження ентропійних тенденцій у соціальному бутті (тут доречно ще раз згадати про те, що соціальне регулювання, з нормотворенням включно, не обмежується цільовою активністю по впорядкуванню стану суспільних відносин, а передбачає й процеси самовпорядкування, формування і усталення соціальних форм поза будь-якою планованою цільовою діяльністю, а подекуди і всупереч їй).

З огляду на згадане про конфлікт і конфліктність без особливих припущень можна говорити як про *безпосередній чинник соціального нормогенезу*. Невпорядкованість як на системному, так і на індивідуальному рівні в соціумах виявляється насамперед у суперечках, у загострених суперечностях, у конфліктах різної інтенсивності і масштабності; тому процес нормування охоплює як актуальне владнання конкретних суперечок, так і поступове творення алгоритмів поведінки в повторюваних, типових конфліктних ситуаціях. Як вірцева форма дій норма найчастіше виникає в результаті «природного відбору» серед подібних, близьких форм; її виникнення й зумовлене можливістю різних суб'єктів діяти в подібних обставинах по-різному і з різною результативністю; становлення ж і поширення норми (у тому числі примусове) розширює зону раціонально організованих відносин.

Однак норма — не просто результат, наслідок конфлікту, *це породжений самим конфліктом механізм його власного подолання*. Тяжка практика конфліктних ситуацій, супроводжуваних виснаженням і втратами, акумулює людський досвід стосовно уникнення загроз, віднайдення збалансованого, безпечного шляху в складних стосунках. Згаданий досвід і покладається в основу відповідних стандартів прийнятної поведінки, дотримання яких забезпечує одночасно безпечну взаємодію індивідів і впорядкованість відповідного типу суспільних відносин. Їх наявність різко звужує конфліктний простір; залишаючись носіями різних суперечливих інтересів, суб'єкти отримують можливість

¹ Про конфлікти і конфліктність як симптом тенденції системних об'єктів до хаотичного, неупорядкованого стану пишуть практично усі автори, що спеціалізуються на аналізі великих соціальних систем і теорії самоорганізації (див., зокрема, [8; 9; 10; 11]).

² Під соціальними катастрофами будемо розуміти швидке і системне руйнування об'єкта, що повністю або критичною мірою позбавляє його відповідних функціональних характеристик. Соціальні катастрофи часто пов'язані з людськими жертвами і значними втратами матеріальних і культурних ресурсів, що є у розпорядженні того чи іншого соціуму. Якщо виключити дію нездоланих чинників природного походження, соціальні катастрофи є наслідком реалізації конфлікту відповідної напруженості й обсягу.

уникнути протистояння, маючи схему доцільної поведінки і одночасно вимогу дотримати її. Діючи за нормами, кожен знає, як буде діяти його контрагент по стосунках, сам може діяти в своїх інтересах у визначених межах; однакова обізнаність у вимогах і однакова обов'язковість норм балансують різні позиції і усувають підстави вважати чийсь інтерес порушеним. Норма робить зрозумілою перспективу міжсуб'єктної взаємодії і тому за логікою виключає конфлікт по суті предмета відносин; він може виникнути тільки у зв'язку з неналежним виконанням нормативних вимог. Наприклад, така історично відома процедура захисту чоловічої честі, як дуель, зазвичай є складовою і певним етапом розвинутої конфліктної ситуації. Але сама дуель не є конфліктом, якщо відбувається за кодексом дуельних правил: ризик дуелянтів добровільний, інтерес жодного не порушений, тому дуель як така виноситься за межі їх конфліктного протистояння. Так само позаконфліктною є ситуація *будь-якого відкритого публічного змагання*, у тому числі жорсткого (наприклад, спортивного), або *гри* (та ж азартна гра з ризиком значного програшу, тобто з відповідним конфліктним потенціалом). Гра є регламентованою, її правила відомі, суб'єкти вступають в ігрове змагання на основі власного, зазвичай усвідомленого рішення. Граючи, вони реалізують свій інтерес; втрати, яких вони можуть зазнати, ними передбачаються і не вважаються результатом його ущемлення; тому ситуація гри не є конфліктною, якщо тільки її учасники своєчасно сповіщені про її правила і діють за ними. *Глибинна суть будь-яких правил¹ — це попередження про небезпеку, з якою пов'язані певні відносини чи процеси, і можливі негативні наслідки, що можуть виникнути при їх здійсненні у їх учасників; тому один і той же механізм працює в будь-яких конфліктогенних стосунках, знешкоджуючи відповідну небезпеку.* Так, найманий працівник не має підстав для відкритого конфлікту з роботодавцем з приводу незадоволення розміром отриманої заробітної плати, якщо останній не порушив норм щодо її обрахування і вони були відомі працівнику при укладанні трудового договору (він мав право не підписати договір у разі його незгоди з умовами оплати праці). Хоча згадане не виключає негативного ставлення працівника ні до конкретного роботодавця, ні до класу роботодавців у цілому, ні до принципу організації виробництва, за якого витрати на заробітну плату автоматично збільшують собівартість продукту і зменшують рентабельність виробничого процесу, тобто не виключає можливості існування на цій основі інших конфліктних ситуацій.

Згадане схиляє до логічного висновку про те, що в усіх випадках можливого протистояння і боротьби інтересів (конфліктогенних стосунків) є необхідними

¹ Згадане, на нашу думку, стосується й правил (норм), що діють у таких відсторонених, нейтральних (на перший погляд) щодо людських пристрастей сферах, як граматики, логіка, риторика тощо. Щойно згадані засоби людської комунікації, здобуття інформації та інформаційного обміну не є самоцільним, вони виникають із живого соціального процесу і обслуговують його. Приймаючи соціально значущі рішення (завідомо конфліктогенні), відповідальні суб'єкти неодмінно послуговуються допомогою експертів у згаданих галузях людського знання чи мистецтва. Людська історія знає чимало прикладів, коли неналежно поставлена кома в письмовому тексті, силогізм із завідомо неправильною посилкою, навіть неточний математичний розрахунок, покладені в числі іншого до основи відповідних рішень, виступали побічною причиною тяжких наслідків, коли згадані рішення зазнавали реалізації.

фіксація варіантів дій, у рамках яких різноспрямовані інтереси виявляються збалансованими, ствердження цих варіантів як найбільш прийнятних, їх втілення у відповідних правилах і забезпечення можливості знайомити реальних та потенційних суб'єктів згаданих стосунків із ними — саме для спрямування їх поведінки у безконфліктне русло. Наявність норм, таким чином, — передумова відсутності конфліктів і одночасно розширення зони відносного соціального спокою і порядку (хоча норми й не є стовідсотковою гарантією відвернення конфліктів, оскільки у певному відсотку випадків вони неодмінно порушуються — свідомо чи несвідомо).

У контексті згаданого необхідно зауважити, що норми не відігравали б такої суттєвої ролі в бутті соціумів і не обмежували б дієво конфліктність, якби їх роль обмежувалася б тільки інформуванням і вказівкою на міру обов'язковості способу поведінки, визнаному найбільш сприятливим у певному типі стосунків. Обов'язковість об'єктивно позбавлена сенсу, якщо вона не захищена невідворотними негативними наслідками для того, хто нею знехтував. Зрозуміло, що в ряді випадків суб'єкт, не додержавши нормативних вимог, автоматично отримує предметні негативні наслідки *як прямий результат власних дій, як шкоду, якої він сам собі завдав*. Так, водій, що на порушення правил дорожнього руху перевищив швидкість, не впорався з керуванням і розбив свій автомобіль, покарав сам себе — щонайменше, завдавши собі матеріальних збитків. Однак у механізмі дії норм момент «самопокарання» — не визначальний; більш важливими є форми покарання, пов'язані з *соціальною оцінкою позанормативної поведінки*. Норма народжується і діє в конкретному соціальному середовищі як обмежувач небезпеки для усіх і кожного, як системний чинник порядку; тому позанормативна поведінка обов'язково зазнає соціального реагування — з боку групи в цілому, або суб'єкта влади, або спеціально уповноваженого на таке реагування суб'єкта (адміністративний орган, суд тощо). Тим не менше приклад із порушенням правил дорожнього руху є красномовним свідченням того, що нормативна вимога з огляду на її конструктивність і примусовість здатна (хоча і не завжди) утримати суб'єкта від шкоди, якої він може завдати не стільки комусь, скільки собі, тобто спрацювати на його самозахист (див. чудове спостереження Г. Гейне, винесене в епіграф).

Отже, соціальні норми обмежують конфліктність і ймовірність її ескалації:

а) *насамперед, сигналізуючи (самим фактом свого існування) кожному з учасників відповідних стосунків про їх наближення до зони небезпеки, про реальну ймовірність більших чи менших суперечок у тому сегменті суспільного життя або суспільної діяльності, яка є предметом їх регулювання; інакше кажучи, читаючи той чи інший закон, ознайомлюючись із будь-яким нормативним документом (необов'язково юридичним), суб'єкт отримує попередження про перебування у зоні конфліктності або наближення до неї. Це має принципове значення у випадках, коли суб'єкт має перспективою вільно чи мимоволі стати учасником цих стосунків. Він одразу розуміє, що для успішної діяльності у цій сфері відносин, зокрема, для уникнення суперечок, конфліктів і непорозумінь він має бути обізнаний з правилами, що регулюють ці відносини, або принаймні забезпечити себе допомогою з боку знавців цих правил;*

б) *інформуючи суб'єктів про порядок, технологію поведінки у згаданих відносинах, які, за умови їх додержання мають виключити суперечки, тим більше —*

відкриті зіткнення. Зрозуміло, таке інформування не є повною гарантією уникнення конфліктів (не тільки з причини того, що ігнорування суб'єктом нормативних вимог неможливо виключити, а й з причини дефектності норм, особливо встановлених позитивно і швидкозмінних), однак воно є абсолютно необхідним засобом превенції виникнення конфліктних ситуацій;

в) *вказуючи на міру припустимості здійснення певних дій кожним із суб'єктів регульованих відносин як учасників потенційного конфлікту (суперечки),* тобто диктуючи (наказуючи, приписуючи) їм те, що необхідно здійснити або чого не можна здійснювати у передбаченій нормою ситуації. Тут, можливо, йдеться про *центральний момент у нормативному регулюванні*, оскільки, по-перше, визначення алгоритмів поведінки в проблемних ситуаціях, побудованих на відповідному досвіді, автоматично звужує конфліктогенний простір і ймовірність виникнення нерегульованого конфлікту, по-друге, воно суттєво обмежує можливість свавільних дій суб'єкта через адресовану йому від суспільства заборону діяти поза визначеною межею. Цей момент норми є автоматично й попередженням про загрозу невідгідних наслідків для того, хто знехтує закладеним до норми велінням, наказом. Слушно зазначити, що *будь-яка* соціальна норма, оскільки вона завжди є більшою чи меншою мірою обов'язковою, передбачає санкцію у тому чи іншому вигляді; тому у випадку ігнорування нормативних вимог суб'єкт ризикує не тільки зірватися в реальну конфліктну ситуацію з усіма її небезпеками і бути самопокараним, а й зазнати конкретних негативних наслідків з боку того, хто від імені загалу контролює виконання норм. Санкції не є стовідсотковою гарантією нормослухняної поведінки і виключення конфліктів (повторимо, будь-які норми в людських суспільствах свідомо чи несвідомо порушуються), однак у критично визначальній масі випадків норми, озброєні санкціями, все ж виконують функцію дорозказу в конфліктній сфері з відповідним практичним результатом. *Це й є та функція в процесі соціального регулювання, яку, крім норм, ніщо не може виконати.* Якщо ж норми (особливо позитивно встановлені правила) на стан конфліктності у сфері відповідних відносин не впливають або (що цілком можливо) поглиблюють її, то з пізнавальної точки зору вони не є нормами в точному розумінні цього поняття, а з практичної точки зору підлягають скасуванню чи зміні;

г) *забезпечуючи співмірність негативних наслідків за недодержання нормативних вимог ступеню завданої цим недодержанням шкоди.* Визначальним у цій функції є те, що норма виступає основою для заходів, що вживаються соціумом до порушників нормативних вимог, до тих, хто створює ситуацію соціальної небезпеки або її ризику і викликає конфлікт. Важливе значення норми в цьому плані полягає у тому, що суб'єкт нормопорушення має шанс отримати, що називається, «по заслугах» (адекватно скоєному). За відсутності нормативно визначеної санкції у випадку спонтанного реагування соціуму на його формально позанормативні, а за змістом — шкідливі дії він легко може отримати негативні наслідки, непропорційні тому, що він вчинив.

Замість висновку (коротке резюме по першій частині статті)

Таким чином, нормоутворення — це об'єктивний процес, що відбувається в будь-якому соціумі, по суті, з єдиної причини — присутності у ньому більш-

менш розвинутої конфліктності і обумовлених нею хаотичних тенденцій у суспільних відносинах; жодна соціальна система не терпить їх вище критичного рівня і реагує на стан непорядкованості винайденням відповідних форм людської поведінки, які раціоналізують і стабілізують її функціонування. Процес нормоутворення — насамперед природний, об'єктивний (найбільш органічна норма — звична, вкорінена в життя), однак він може бути більш успішним і швидким, якщо посилюється якісним раціонально-цільовим чинником. У цьому контексті на понятійному рівні важливо розрізняти норму і правило, розуміючи першу як соціальний факт, працюючий стандарт, а друге — як усвідомлення цього стандарту і виголошення його як обов'язкового, як суб'єктивно визначеної вимоги. Подібне розведення фактичного (суцього) і належного у специфічному понятті «норма» — методологічно важливий момент, він накладає конкретні обов'язки на тих, хто береться формулювати нормативні вимоги (особливо ж — встановлювати санкції). У зв'язку з цим варто додати, що сформоване в історії людської думки вчення про норму як про належне нерідко бувало і є предметом великих інтелектуальних спекуляцій, а на практиці — ризикованих «нормотворчих» експериментів із дуже гіркими результатами. У сучасній юриспруденції воно традиційно і практично повсюдно використовується як ідея, а в правовому регулюванні — як практичний метод (встановлення повноважним суб'єктом норми, що має бути виконана адресатом під загрозою настання для неї конкретних негативних наслідків). Без цього принципу неможливо обійтися¹, але цілком очевидними є й небезпеки від його беззастережного застосування: правовою нормою може виявитися *будь-що*, проголошене суб'єктом, який спроможний схилити (нахилити) суспільство до її виконання.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Принципы* организации социальных систем. Теория и практика / под ред. М. И. Сетрова. — Киев ; Одесса : Высш. шк., 1988. — 241 с.
2. *Штомпка П.* Социология социальных изменений : пер. с англ. / П. Штомпка ; под ред. В. А. Ядова. — М. : Аспект-Пресс, 1996. — 416 с.
3. *Урванцев Б. А.* Порядок и нормы / Б. А. Урванцев. — М. : Изд-во стандартов, 1991. — 240 с.
4. *Ору С.* История. Эпистемология. Язык : пер. с фр. / С. Ору. — М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. — 408 с.
5. *Чистое* учение о праве Ганса Кельзена. К XIII конгрессу Международной ассоциации права и социальной философии (Токио, 1987) : сб. переводов. Вып. 2 / отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович ; пер. С. В. Лезов. — М. : ИНИОН РАН, 1988. — 213 с.
6. *Кельзен Ганс.* Чисте Правознавство: з доп: Пробл. справедливості / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
7. *Бурлай Є.* Норма права: правило чи факт? / Є. Бурлай // Ін-т законодавства Верхов. Ради України : зб. наук. пр. — К. : Реферат, 2005. — С. 47–51.

¹ За свідченням великого законодавця свого часу без застосування цього принципу неможливе впорядкування не тільки людських, а й божественних справ (див. перший епіграф до цієї частини статті).

8. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. — Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. — 437 с.
9. *Шевченко В. С.* Універсальний природний цикл. Загальна інформаційно-ентропійна концепція систем, що розвиваються (якісний аспект) / В. С. Шевченко. — К. : Вища шк., 1992. — 171 с.
10. *Хакен Г.* Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. — М. : Мир, 1991. — 240 с.
11. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем: синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Василькова. — СПб. : Лань, 1999. — 478 с.

Бурлай Є. В. Конфлікт і закон

Анотація. Перша частина статті, яка є четвертою у циклі робіт із проблеми співвідношення конфлікту і права як соціальних феноменів, є розгорнутим соціологічним вступом до спеціалізованого аналізу закону як елемента механізму правового регулювання та його ролі в системному обмеженні рівня соціальної конфліктності. З огляду на закон як нормативно-правовий чинник суспільного буття автор досліджує явища соціального регулювання, соціальної норми і детально характеризує останню як викликану до життя самим конфліктом форму його обмеження, подолання і превенції.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, соціальна ентропія, соціальний порядок, соціальне регулювання, соціальна норма, нормогенез, конфліктна природа норм, право, правове регулювання, закон.

Бурлай Е. В. Конфликт и закон

Аннотация. Первая часть статьи, являющейся четвертой в цикле работ по проблеме соотношения конфликта и права как социальных феноменов, представляет собой развернутое введение в специализированный анализ закона как элемента механизма правового регулирования и его роли в системном ограничении уровня социальной конфликтности. Исходя из природы закона как нормативно-правового фактора общественного бытия, автор исследует явления социального регулирования, социальной нормы и детально характеризует последнюю как вызванную к жизни самим конфликтом форму его ограничения, преодоления и превенции.

Ключевые слова: конфликт, конфликтность, социальная энтропия, социальный порядок, социальное регулирование, социальная норма, нормогенез, конфликтная природа норм, право, правовое регулирование, закон.

Burlay Ye. Conflict and Legislation Act

Summary. This article (the first part here) is the fourth in a series of papers on the problem of the relation of conflict and law as a social phenomena. It is a detailed introduction to the specialized analysis of the legislation act as an element of the mechanism of law regulation and its role in system restriction of the social conflict. Because of the nature of legislation act as a regulatory factor of social life, the author explores phenomena of social regulation and social norms. The nature of legislation act is characterized in details as the brought to life by the conflicts form of its limitations, overcoming and prevention.

Key words: conflict, confliction, social entrophy, social order, social regulation, social norm, genesis of norms, norm's conflict nature, law, law regulation, legislation act.

Закінчення статті буде в наступному номері журналу